

„ЕТНОГРАФИЈА ДОГАЂАЈА“: МОДЕРАН ПРИСТУП АНТРОПОЛОШКОМ ИСТРАЖИВАЊУ И ПИСАЊУ О БОЖИЋУ

Поводом књиге ауторке Весне Вучинић-Нешковић
*Божих у Боки Которској: антрополошки есеји о
јавном налагању бадњака у доба постсоцијализма,*
Филозофски факултет Универзитета у Београду,
Чигоја штампа, Београд, 2008, 357 стр.

Др Лидија РАДУЛОВИЋ
Филозофски факултет у Београду¹

Прославе Божића доживеле су својеврсну ревитализацију и ретрадиционализацију у време постсоцијализма. У којој мери и на који начин се слави приватно у породичном кругу или јавно на трговима и у црквеним портама, питање је с којим се суочава у својој новој књизи Весна Вучинић-Нешковић, ванредни професор на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Реч је о књизи *Божих у Боки Которској: антрополошки есеји о јавном налагању бадњака у доба постсоцијализма*, веома опсежној студији на 357 страна В5 формата. Ауторка је позната домаћој и иностраној научној јавности као добар познавалац урбане културе, стилова градског живота и просторног понашања у старом градској језгру Дубровника, о чему је писала у својој првој књизи *Просторно понашање у Дубровнику: антрополошка студија града са ортогоналном структуром*,¹ али и као председник Међународне асоцијације за антропологију југоисточне Европе, InASEA (2005–2007).

¹ В. Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику: антрополошка студија града са ортогоналном структуром*, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд, 1990, стр. 330.

Како би задовољила своју научну радозналост и веома високе стандарде истраживачког теренског рада које је себи поставила, Весна Вучинић-Нешковић је прикупила обиман етнографски материјал у периоду од 1998. до 2008. године у два градска центра, Котору и Херцег Новом и њиховом сеоском залеђу Грбљу и Луштици. Ова књига представља сведочанство о антропологији на делу, о томе како би антропологија требало да изгледа у пракси, подсетник нама самима да је својеврстан теренски рад оно по чему се антропологија разликује од других друштвених наука и хуманистичких дисциплина. Последњих двадесетак година мало је овако транспарентних и детаљних монографија у домаћој етнологији које по својој структури, приступу теренском истраживању, систематизацији, презентацији и анализи етнографског материјала представљају експликативан модел за теренска истраживања. Ауторка је била мотивисана, што експлицитно износи у уводу критички се односећи спрам традиционалних и неких савремених монографија, да у својим истраживањима примени методолошки приступ заснован на реконструкцији временски прецизно одређених догађаја путем формирања мреже испитаника и веома обимног узорка који је испитан слојевитим, детаљним и јасно формулисаним упитником. Овако постављени захтеви изискивали су систематску изградњу и неговање веома разгранате мреже релевантних институција и испитаника који ће током десет година истраживања пружити све потребне информације, али који ће и сами временом постати свесни значаја онога што „госпођа етнолог из Београда“ (стр. 81) ради за њихову локалну заједницу и истраживање традиције у настајању.

Етнографија какву нам је понудила Весна Вучинић-Нешковић одликује се посебним стилем „записивања“ и „детаљног описивања“ по угледу на Клифорда Герца (стр. 18) нарочито када је реч о „етнологији догађаја“ на различитим локацијама које ауторка истражује и посматра контекстуално а које је на основу тога могуће даље поредити са истим догађајима у другим *градовима и селима, или са друштвима* у различитим временским размацима. Активистички приступ самом теренском раду подразумевао је способност изванредног осећаја за детаљ, способност да се обрати пажња на посебне околности и велики број чињеница. У неким моментима, читајући детаљне описе догађаја, замишљала сам да је ауторка, „наоружана“ диктафоном и видео-камером, *снимала једну а истовремено посматрала другу активност која се одвијала на супротној страни сцене.*

Монографска студија *Божих у Боки Которској* садржи седам поглавља, опремљена је географском картом и великим бројем изузетно квалитетних фотографија које илуструју обредну структуру и атмосферу на прославама у Котору, Грбљу и Херцег Новом. За домаће прилике, реч је

о „луксузном“ издању које читаоца може да привуче и изванредно верном фотографијом искричаве бадњеданске ватре на корицама.

Ауторка у уводном поглављу разматра теоријско-методолошке концепте, примарно се ослањајући на концепт „народног православља“ који је Душан Бандић формулисао и развија путем теренских истраживања у Србији. Реч је о сложеном комуникацијском чину рецепције црквених порука и интерпретације православља код најширих слојева становништва, који резултира конструисањем својеврсне вере условљене друштвеним и културним променама, различитим политичким, економским околностима које су допринеле да се „народно православље“ често ослања на идеологију различиту од хришћанске.² Весна Вучинић-Нешковић показала је како се на конкретном географском простору у различитим временским секвенцама конструираше обредна пракса кроз преплитање црквене и народне религије. Њен допринос је свакако у резултатима добијеним на основу истраживања комплементарних Бандићевим истраживањима али и донекле измењеној формулацији појма „народно православље“, што је учињено додавањем појма „црквено“, чиме је добијено „црквено-народно православље“. Наиме, то је у контексту њених истраживања било готово неопходно будући да је показала улогу и значај политике коју води црква као институција у креирању обредне праксе, при чему ни сама није ригидна (сем у литургијском делу који се изводи у цркви) већ дозвољава, под утицајем народних елемената обреда и других политичких, друштвених и културних околности, разне импровизације а у неким случајевима и лежернији манир. Осим тога, нека даља истраживања би могла показати и доказати оправданост употребе овог појмовног конструкта и у другачијем смислу. Наиме, у смислу који би се односио на одређивање црквености учесника верског обреда. То значи у ком степену и на који начин црква учествује у њиховом свакодневном животу, да ли партиципирају у црквеним структурама, и у којој мери се црквено прописани модел веровања, понашања и норми поклапа са личним ставовима. Ауторка проблематизује и концепт традиције полемишући са познатим концептом „изумљене традиције“³ Ерика Хобсбаума и Теренса Рејндера. У раду се концепти „друштвене драме“ и „комуниста“, које је развио Виктор Тарнер, користе за боље разумевање процеса црногорске постсоцијалистичке транзиције на плану интеграције и дезинтеграције заједнице посред-

² L. Radulović, „Koncept Dušana Bandića: narodna religija i narodno pravoslavlje u kontekstu istraživanja religije u domaćoj etnologiji XX veka“, *Antropologija savremenosti*, S. Nedeljković (ur.), Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2007, str. 102–124.

³ Slažem se sa primedbom Vesne Vučinić-Nešković da je odabrani prevod knjige *The Invention of Tradition kao „Izmišljene tradicije“*, najmanje dobar izbor i njenim predlogom naslova „Izumevanje tradicije“. Pogledati: E. Hobsbaum, T. Rejndžer (ur.), *Izmišljene tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.

ством значајног доприноса који у томе има употреба религије, односно начина на који политичка и друштвена елита манипулативно користе прославу Божића у сврху остваривања политичких интереса.

Друго поглавље нас уводи у шири историјски контекст јавног налагања бадњака у Србији и Црној Гори од периода југословенске монархије, преко социјализма до постсоцијализма. И у оквиру овог поглавља значајно је да ауторка ставља акценат на готово цикличне промене измештања обредне праксе прослављања Божића из приватног у јавни простор и обратно, захваљујући различитим интересима које су у томе виделе друштвене групе и институције.

Бадњеданске догађаје на различитим нивоима друштвене и црквене организације у Грбљу детаљно приказује треће поглавље. На овај начин читаоцу је омогућено да прати аналитички пут којим ауторка, на основу претходно установљених сличности и разлика у обредној структури кућних и црквених догађаја налагања бадњака, на нивоу целе области, села и домаћинстава, утврђује који елементи чине обредно језгро бадњеданске прославе а затим изводи закључке о преношењу обредне праксе из приватног у јавни домен, као и на различите нивое друштвене и црквене организације. Међутим, ауторка не заборавља да издвоји и специфичности кућних и црквених прослава, да нам укаже на значења која има подела обредних улога, позиције обредних функционера у институцијама или у породичној структури, као и родне и генерацијске разлике учесника у обраду, које нам говоре и о њиховом различитом друштвеном статусу. Док је један део овог поглавља презентован у виду етнографског дневника, у завршним разматрањима се веома студиозно приказују начини изградње локалног, односно обласног идентитета на основу маркирања простора, временских секвенци, прихватања различитих улога, утврђених активности, као и симболичког значаја који се приписује обредним предметима. Не мање значајно је и уочавање слојевитости значења црквене прославе Божића у Грбљу која симболише националну и религијску специфичност Грбља у односу на остале области у Боки Которској, али и чврсту повезаност са православљем и Србијом, односно Српском православном црквом у Црној Гори насупрот канонски непризнатој Црногорској православној цркви.

Весна Вучинић-Нешковић поставила је себи још један задатак по којем се ова књига разликује од свих монографија које смо имали прилике да прочитамо – да специфичности појединих прослава Божића у Грбљу, Луштици, Котору и Херцег Новом представи и специфичним стилем писања, те је тако за сваки појединачни случај бирала и посебну књижевну форму презентовања етнографске грађе. Велики изазов у писању овако обимних монографија је задржати пажњу и мислити и на нестрпљивог читаоца, те је ауторка у том смислу понудила не само неколико начина читања већ

је бирајући различите књижевне форме експериментално увела и новину презентовања етнографске грађе у виду драмског текста. Аутентични материјал преточен у сценарио, у четвртм поглављу, омогућио је да читалац чује гласове актера догађаја о карактеру и значају прославе за њихову локалну заједницу, да кроз организацију прославе и поделу обредних улога открива како долази до расподеле неформалних моћи у оквиру једне „изоловане“ групе младих људи који конструишу „нову традицију“ без могућности утицаја парохијског свештеника, а истовремено је и преносе са једне генерације локалне омладине на другу. Управо као резултат изостанка такве врсте утицаја, прослављање Божића на Луштици резултирало је акцентовањем карневалског карактера прославе и општим народним весељем, који је Српска православна црква у зонама свог утицаја успела да замени пригодним духовним садржајима. Истовремено, овај начин драматизације етнографске грађе омогућио је читаоцу да стекне утисак о веома тешком задатку и замкама пред којима се нужно нађе етнолог приликом вођења интерактивних интервјуа у којима се може догодити да исти догађај различити актери памте и интерпретирају на различите начине.

Српска православна црква у општини Котор има посебну улогу у конструкцији и прилагођавању прославе Божића промењеним политичким околностима и животним потребама грађана. Није случајно да управо у овом периоду црква све више инсистира на христјанизацији по теолошким и литургијским принципима јер и на тај начин потврђује легитимитет Српске православне цркве на овом простору, у односу на Црногорску православну цркву, коју званичне институције Црне Горе признају као равноправну верску заједницу. Поред тога гради се институционални идентитет у односу на Католичку цркву која је на овим просторима присутна вековима. Ауторка закључује да се систематском христјанизацијом, која је у раду детаљно описана кроз планиране активности, замену народних елемената црквеним, постиже осим већ наведеног, и већа контрола над понашањем учесника, а додала бих да се на извешан начин верници едукују у правцу изградње тзв. „црквеног верника“, при чему се нарочита пажња посвећује едукацији деце налагањем дечијих бадњака у порти и увођењем наступа дечијег хора Јединство, који пева пригодне црквене песме.

Свако поглавље наизглед говори о истом обреду, са више мање истим или сличним елементима на свим истраживаним локацијама у Боки Которској, али монотонија понављања избегнута је издвајањем специфичности које у великој мери одређују карактер прославе, као и особеним начином презентације сваког поглавља. Тако је прослављање Божића у Херцег Новом, обрађено у шестом поглављу, писано у виду транскрипта интервјуа с главним организаторима прославе. Изложен етнографски материјал на овај начин омогућава да потпуно транспарентно пратимо на основу чега је

ауторка дошла до аналитичких коментара о различитом придавању значаја промени места прославе, различитим стратегијама замене и преименовања народних елемената црквеним, као што је промена броја, изгледа и симболике црквених бадњака, давање значаја литијском опходу и друго. Специфичност прослава у Херцег Новом је и укључивање невладиних организација, поред цркве и локалних власти, у организацији прославе.

Весна Вучинић-Нешковић у седмом поглављу разматра промене обредне структуре у све четири прославе Божића доводећи их у директну везу са друштвеним тензијама од 1991. до 2008. године које су утицале на формалне промене, као и на промене у структури и симболици.

И на крају, поред већ истакнутих доприноса у емпиријском и методолошком смислу, издвојила бих, пре свега, модеран приступ етнографском истраживању и наративним стратегијама презентације етнографског материјала. Посебан утисак оставља сам почетак студије, односно предговор ауторке који нам имплицитно говори да увек морамо имати на уму да за наш финални производ дугујемо захвалност великом броју људи, да свака фаза истраживања и писања настаје великим делом и у интеракцијском односу са испитаницима, студентима, колегама, породицом и пријатељима. Весна Вучинић-Нешковић је истраживање започела као „антрополог и код куће“ а завршила као „антрополог у суседству“ у новоформираној држави Црној Гори. Како сазнајемо на основу ове богате етнографије присуство „госпође етнолога из Београда“ у Боки Которској оставило је траг не само на прослављање Божића већ је променило и представу коју су испитаници имали о етнологији као дисциплини која се бави само „прошлим животима и обичајима“. Ауторка пише и „о томе како се књига може читати“ (стр. 46) а мени на крају остаје само да препоручим било који од наведених начина читања.